

A VALLÁS,
SZEKULARIZÁCIÓ,
JOGREND ÉS
A HÉTKÖZNAPI
ERKÖLCS
EVOLÚCIÓJA

DR. DOMBRÁDI KRISZTIÁN

BEVEZETÉS

A hit átesett az emberiség egyik sajátos egyszerűsítésén: intézményesült. A vallás korábban a társadalom működését fenntartó egyik alappillére volt. A beindult szekularizációs tendenciákkal és a politika vallásmentesítése révén: a privát szféra erkölcsi-etikai szabályai új legitimációs erővé fejlődtek. Az európai jogrend továbbra sem felelte el hagyományos forrását, de egyre inkább támaszkodott a társadalmi közmegegyezésre épülő diskurzusokra. A moralitás, értékek értelmezése számos esetben a demokratikus állami intézményrendszerhez köthető, amely elméleti kerete a társadalmi együttműködésnek. Azonban a „monista” és „plurális” demokraciafelfogás bár célját tekintve hasonló, de az előbbinél a társadalom egészének morális integritásának fenntartása, utóbbinál az egyéni szabadságjogok (így a jogegyenlőség, vallás- és szólásszabadság stb.) kompromisszummentes fenntartása a cél. A „demokratikus jogállam” fogalmát kissé fogalmi „túlterheltség” jellemzi.²¹⁷ E tanulmány speciális tudások egyedi alkalmazási területeire mutat rá, a tudásmintázatok interdiszciplináris kutatásának fontosságára, abban a közegben, ahol erkölcs, norma, vallás és jogrend új legitimációs alapot keres. Azért, mert a szekularizációs tendenciáktól nyomás alá helyezett Európa a kultúrák találkozásának nem szokványos formái készítenek hagyományainak megváltoztatására. Erőltetett menetben zajlik a joghagyományok evolúciója. Pontosabb definíciót a „Jog, erkölcs, vallás” című tanulmányában Birher Nándor és Janka Ferenc ír: a „saját önvédelmére is lustának tűnő Európát (...) vallási, erkölcsi, jogi és demográfiai kihívás elé állítja az iszlám (...) többségi üzemmódjában.”²¹⁸

²¹⁷ Fröhlich Johanna: A demokrácia fogalom értelmezési tartományának bővítése: relativizálódás, vagy garancia? In: IAS, 2010(3): 17–24.

²¹⁸ Birher Nándor – Janka Ferenc: Jog, erkölcs, vallás. In: Deliberationes. X./2. 2017(2): 188.

1. Aktuális tendenciák

Korunk társadalmi változásait szemlélve méltán mondhatjuk, hogy azok a globalizáció és a multikulturalizmus erőterében zajlanak, amelyek sokszor egészen radikális kihívások elé állítják a társadalom alrendszerait, a vallást, az erkölcsöt és a jogot. A technológiai fejlődésnek, a nemzetközi kereskedelem bővülésének és a kommunikációs hálózatok evolúciójának köszönhetően a globalizáció által a világ különböző részei a korábbinál jóval szorosabban kapcsolódnak egymáshoz mind gazdasági, mind társadalmi és kulturális, illetve politikai téren.

A technológiai innováció, a gazdasági bővülés és az életszínvonal növekedése mellett megjelenik a globális kulturális paletta is, amely lehetőséget teremt a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek együttélésére, miközben egymás iránti tiszteletre és elfogadásra ösztönöz. Köztudott, hogy az eltérő kulturális háttérrel rendelkező emberek integrációja nem mindig zökkenőmentes, sőt mi több számos konfliktus forrása. A globalizáció és a multikulturalizmus képviselői szerint mégis fontos, hogy a társadalom támogassa az újonnan érkezők beilleszkedését, miközben saját kulturális identitásának megőrzésére törekszik. Nézetük szerint a kulturális sokszínűség hozzájárulhat a gazdasági növekedéshez, mivel a különböző háttérrel rendelkező emberek új piacokat és üzleti lehetőségeket hozhatnak létre.

Mára a globalizáció és a multikulturalizmus elválaszthatatlanul összefonódtak egymással; a globalizáció elősegíti a kulturális sokszínűség elterjedését, míg a multikulturalizmus hozzájárul a globalizáció pozitív hatásainak erősítéséhez és a kihívások kezeléséhez. A teljes képhez ugyanakkor hozzátartozik az is, hogy éppen a globalizációnak és az információs technológia fejlődésének köszönhetően a liberális értékek a korábbinál soha nem látott mértékben

terjedtek és befolyásolják az egyes országok társadalmi berendezkedését.

Az utóbbi évszázadok során Európa vallási és társadalmi berendezkedése jelentős változásokon ment keresztül²¹⁹, ugyanis a hagyományosan keresztény gyökerekkel rendelkező kontinens egyre inkább posztkeresztény jelleget ölt; ami arra utal, hogy a kereszténység, mint domináns vallási és kulturális erő, fokozatosan visszaszorul és privát ügygé válik. Nevezetesen a posztkeresztény Európában a kereszténység közéletben és politikában betöltött szerepe egyre inkább csökken, miközben a globalizáció és a migráció révén a vallási pluralizmus növekszik²²⁰. A muszlim bevándorlóknak köszönhetően Európában az iszlám a leggyorsabban növekvő vallás, amely új társadalmi és politikai kihívásokat vet fel, beleértve a vallási integrációt és a kulturális sokszínűség kezelését. Emellett a buddhizmus, hinduizmus és más keleti vallások is egyre népszerűbbek, különösen a fiatalok és az értelmiségiek körében. Mindez új kihívások elé állítja a posztkeresztény Európa vallási, erkölcsi és jogi evolúcióját. Éppen ezért szükségszerűnek és kikerülhetetlennek látjuk, hogy reflektáljunk a címben szereplő tényezők viszonyrendszerére, a szerteágazó problematikákra és az evolúció dinamikájára.

A fentiekben ismertetett tendenciák alapján könnyen belátható, hogy a jog, az erkölcs és a vallás önmagában nem alkalmas a multikulturális társadalom megfelelő működtetésére, ugyanakkor a homályos jogi, vallási és erkölcsi identitással rendelkező társadalom képtelen az idegen kultúrákkal való együttműködésre. Éppen ezért ma sem haszontalan elővenni a régi kérdést és újra megvizsgálni a jog, az erkölcs és a vallás viszonyát.

²¹⁹ A nyugati társadalomban ez a folyamat nem ma kezdődött, hiszen a felvilágosodás megkérdőjelezte a vallási dogmák kizárólagosságát, miközben előtérbe helyezte a racionális gondolkodást és a tudományos módszert; majd megtörtént az egyház és az állam szétválása. Az ipari forradalom által kiváltott urbanizáció szintén csökkentette a vallás szerepét. Végül a XX. század posztmodernista irányzatai tovább gyengítették a hagyományos vallási struktúrákat és meggyőződéseket.

²²⁰ Bár csökkenésről beszélünk, mégis tudatában kell lennünk annak, hogy az ünnepek, a hagyományok és az erkölcsi normák által a kereszténység kulturális öröksége mélyen beágyazódott az európai társadalmakba.

2. Jog, erkölcs, vallás: összefüggések és eltérések

A jog, a vallás és az erkölcs társadalomban betöltött szerepe és helye meglehetősen összetett és sokrétű kérdést vet fel, mivel a három tényező bár eltérő, de ennek ellenére mégis kölcsönhatásban vannak egymással, ebben a minőségükben pedig meghatározó szerepet töltenek be mind az egyén, mind pedig az adott társadalom életében. A társadalomban egyszerre többféle normarendszer van jelen, amelyek közül e három közös vonása abban áll, hogy mindhárom a magatartásszabályok kategóriájába tartozik, viszont keletkezési módjukban, társadalmi súlyukban, megjelenési és érvényesülési formájukban már erősen eltérnek egymástól.

A vallás évszázadokon keresztül hagyományosan meghatározó szerepet játszott az erkölcsi normák és társadalmi rend kialakításában. A vallási előírások sokáig a jogi szabályozások alapját képezték, és a vallás szolgált a közösségi kohézió egyik fő forrásaként is. Kultúrtörténeti vonatkozásban a vallás, az erkölcs és a jog egységes viszonyrendszerét legelőször az egyházi és a világi hatalom összeütközése, majd később a reformáció következtében kialakuló felekezetháborúk bontották meg.

A szekularizáció eredményeként a vallás társadalmi szerepe jelentősen megváltozott, mivel ezekben a társadalmakban a vallás gyakran visszaszorul a privát szférába, és bár továbbra is fontos szerepet játszhat az egyének életében, a közéleti és jogi szabályozások egyre inkább függetlenednek a vallási előírásoktól.

A szekularizált társadalmakban jellemzően erkölcsi pluralizmus érvényesül, ahol különböző erkölcsi értékrendszerek és normák léteznek egymás mellett. Ez a pluralizmus teszi lehetővé, hogy az egyének és közösségek különböző erkölcsi alapelvek szerint éljenek, ugyanakkor kihívást jelenthet a közösségi kohézió és a közös értékek fenntartása szempontjából.

Érdekes megfigyelni azt is, hogy a vallás az egyén és a közösség számára egyaránt ma is meghatározó erkölcsi iránymutatásokat nyújt és mint ilyen jelentős hatással van az erkölcsi értékek alakulására, ugyanakkor a szekularizált társadalmakban az erkölcsiség egyre inkább autonóm módon érvényesül, vagyis vallási alapok nélkül is értelmezhetővé válik.

A jog és az erkölcs közötti kapcsolat szintén bonyolult és gyakran vitatott kérdés. Míg a jog formálisan kötelező szabályokat tartalmaz, az erkölcs inkább az egyéni és közösségi normák és értékek rendszerét jelenti. A jogi szabályozások gyakran tükrözik az adott társadalom erkölcsi értékeit, de nem mindig azonosak velük. Az európai jogrendben a jog alapját gyakran képezték vallási és erkölcsi szabályok, viszont a szekularizált társadalomban ez alapvető változáson ment keresztül. A jogrendszerek alapját általában polgárok közötti konszenzuson létrejövő társadalmi szerződés képezi, melynek köszönhetően a jog olyan autonóm rendszerre vált, amely biztosítja a társadalmi rendet.

A szekularizált társadalmakban a jogi rendszer és a vallási előírások közötti kapcsolat általában minimális. A vallás gyakran szerepet játszhat a jogi szabályozások hátterében álló erkölcsi értékek formálásában, de a jogi döntéshozatal és a törvényalkotás általában függetlenedik a vallási előírásoktól.

Összegésképpen elmondható, hogy a vallás, a jog és az erkölcs közötti kapcsolat a szekularizált társadalmakban összetett és dinamikus. Míg a vallás hagyományosan meghatározó szerepet játszott az erkölcsi normák és jogi szabályozások kialakításában, a szekularizáció során a jog és az erkölcs egyre inkább autonóm területekké váltak. Ennek ellenére a vallás továbbra is jelentős hatással van az egyén erkölcsi életére és meggyőződésére.

2.1 Vallás

A vallás fogalmának meghatározására többen is kísérletet tettek, mi Antalóczy Péterrel értünk egyet, aki szerint „*a vallás a mások általi követést igénylő kellően kinyilvánított hitelvek rendszere, amely meghatározza az adott közösség életét és az ahhoz való tartozás módját, feltételeit*”²²¹.

Megállapítható, hogy a vallás szerepe és jelentősége szerete a világon eltérő lehet a különböző kultúrákban és történelmi időszakokban, ez a szerep viszont semmiképpen sem statikus, mivel a társadalmi, politikai és gazdasági változások hatására folyamatosan alakul.

A vallás alapvetően meghatározza az egyének és a közösségek számára elfogadott értékeket és normákat, s mint ilyen aktívan befolyásolja a társadalmi viselkedést és az egyének közötti kapcsolatokat. Etikai normák és értékrendszerek hordozóiként meghatározza, hogy mi számít helyesnek és helytelennek az adott társadalomban. Ezek az elvek pedig iránytűként szolgálnak a viselkedési normák és a döntéshozatali folyamatok közötti eligazodásban. A keresztény tanításokban az emberi méltóság, az igazságosság és a szeretet fontos szerepet kapnak, míg az iszlámban az igazságosság, a szolidaritás és az isteni törvény betartása kerül előtérbe.

Ezen túlmenően a vallás közösségalkotó funkciót is el lát a társadalomban, mivel hozzájárul a hívő ember identitásának kialakulásához. A vallási közösségek elismerten központi szereplői a társadalmi életnek, mivel többnyire az állam által biztosított különleges jogi státusz birtokában gyakran aktív részt vállalnak az oktatásban, az egészségügyben, a szociális segítő programokban, a jótékonyági tevékenységekben és a rászorulókat támogatásában, amely által fontos szereplői lehetnek a társadalmi jólét és stabilitás előmozdításának. Végül arról sem szabad elfeledkeznünk,

²²¹ Antalóczy Péter: A gondolat, a lelkiismeret és a vallásszabadság elméleti megközelítése. In: Antalóczy Péter (szerk.): Az állami egyházjog alapjai, Budapest, 2012, 101.; lásd még: Dr. Ádám Antal: Bölceleetek, vallások, jogi alapértékek, Pécs 2015.

hogy a vallások, bár koronként és társadalmaként eltérő jelleggel és súllyal, de mégis mint jelentős politikai és társadalmi befolyással rendelkező szervezetek hatással lehetnek a jogalkotásra, a társadalmi normákra és az intézmények működésére.

2.2 Az erkölcs

Az erkölcs fogalma bár szorosan kapcsolódik a valláshoz, de nem kizárólagosan vallási eredetű. Az állampolgárok és a társadalom számára érvényes normatív rendszerként kijelöli a helyes és elfogadott cselekvés szabályait. Az erkölcs olyan normarendszer, amely meghatározza, mi tekinthető helyesnek vagy helytelennek.

Az erkölcsi normák és értékek egyrészt meghatározzák a társadalomban az elfogadott viselkedési elveket és értékeket, másrészt kohéziós erőként hozzájárulnak a társadalom stabilitáshoz. Az emberek közös erkölcsi alapokon való egyetértése segít az összefogásban és a közös célok elérésében. Nem elhanyagolandó szempont az sem, miszerint az erkölcsi elvek gyakran a jogi normák alapjául szolgálnak, sőt mi több sok jogrendszer közvetlenül alapvető erkölcsi elvekre épül (pl. jóhiszeműség elve, tisztességtelen magatartás, jó erkölcs stb.). Ilyenkor az erkölcsi elvek szerepe lényegében duplikálódik, mivel változatlan tartalommal és jelentéssel beépülnek a jogi normák rendszerébe²²².

Jogbölcseleti szempontból az erkölcs és a jog egymáshoz közöti viszonya három eltérő aspektusból ragadható meg. Az erkölcs és a jog összeolvadását valló nézet képviselői szerint a jog az erkölcsi normák közvetlen leképeződése. Aquinói Szent Tamás szerint a természeti törvény az Isten által teremtett rend, amely az emberi természetből és az

²²² A jelenséget Miskolczi Bodnár Péter kimerítő részletességgel tárja fel, lásd: Miskolczi Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolat. In: Polgári Szemle 2015(4-6): 27-33.

erkölcsi észlelésekből fakad. A természetjog rendszerében a jog alapja az univerzális erkölcsi elvekben rejlik, amelyeket az emberi értelem képes felfedezni. Ezzel szemben Hart és Austin a jogpozitivizmus képviselőiként az erkölcsöt és a jogot két teljesen különböző normarendszerként definiálják. Nézetük szerint a jogi normák érvényessége nem függ az erkölcsi normáktól²²³. A radikálisabb irányzathoz tartozó Hart szerint a jog nem más, mint az állam által alkotott és kikényszerített szabályok, függetlenül attól, hogy ezek a szabályok erkölcsileg igazolhatóak, vagy sem.

Végül az erkölcs és a jog dialektikus viszonyát vallók a kettő különbözőségének hangsúlyozása mellett, a dinamikus kölcsönhatást helyezik előtérbe, mely szerint az erkölcsi normák befolyásolják a jogalkotást, míg a jog is alakíthatja az erkölcsi értékeket, vagyis ebben az esetben a jog visszahat az erkölcsi értékekre.

Nézetünk szerint ez a kölcsönhatás különösen fontos a jogi reformok, az erkölcsi és jogi relativizmus, valamint az erkölcsi pluralizmus kor kihívásainak kezelése során.

2.3 A jog

A jog társadalomban betöltött szerepe alapvetően a társadalmi rend fenntartására, az igazságosság biztosítására, továbbá az egyének és közösségek jogainak védelmére irányul.

A legtágabb megközelítés szerint a jog olyan sajátos, állami kényszereszközökkel biztosított általános magatartás-szabály, amelyben megjelenik az állam szándéka és akaratja. A jogalkotás folyamatában ez azt is jelenti, hogy az állami szervek a jogalkotói döntés különböző módszerek, jogok és kötelezettségek közül választják ki azt, amelyik az elérni kívánt célnak leginkább megfelel. Ugyanakkor az eljárás során figyelemmel kell lenni a jogi rendszer koherens

²²³ Hart, H.L.A.: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford University Press, 1983.

természetére, ami azt jelenti, hogy a különböző szabályoknak szerves egységben kell lenniük egymással.

A jog fogalma körüli jogbölcseleti vitában az idők során alapvetően két elmélet kristályosodott ki. Hans Kelsen, a normatív megközelítés legismertebb képviselője a jogot a társadalmi és erkölcsi normáktól különválasztva tisztán normatív rendszerként definiálta²²⁴. Ezzel szemben a jogszociológia képviselői (pl. Eugen Ehrlich) azt hangsúlyozzák, hogy a jog valódi forrása a társadalmi gyakorlatokban és szokásokban ragadható meg. Ebben a megközelítésben a jogot mint társadalmi intézményt vizsgálják, amely a társadalmi rend fenntartását és az egyéni érdekek összehangolását szolgálja.

A jog érvényessége és erkölcsi megalapozottsága vonatkozásában az előbbieken már utaltunk a jogpozitivismus Hart által képviselt álláspontjára, mely szerint a jog érvényessége független az erkölcsi megalapozottságától. A jogi rendszerek gyakran tartalmaznak erkölcsileg megkérdőjelezhető szabályokat, amelyek azonban formális értelemben mégis érvényesek. Ezzel szemben a természetjog irányzat a jog és az erkölcs szoros összetartozása mellett teszi le a voksot; azt állítva, hogy a jog csak akkor tekinthető érvényesnek, ha megfelel az egyetemes erkölcsi elveknek és az emberi természetből fakadó alapvető igazságossági követelményeknek. Ebben a megközelítésben a jog érvényessége elválaszthatatlan az erkölcsi megalapozottságtól. Az irányzat legjelesebb képviselője, Aquinói Szent Tamás szerint jog az emberi természetből és az isteni rendből fakad, és ezért szükségszerűen erkölcsi alapokon nyugszik²²⁵.

A jog szerepét és természetét vizsgálva arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a történelem során létrejött jogrendszerek dinamikusan alkalmazkodtak a társadalmi, gazdasági és politikai változásokhoz. Ez a kölcsönhatás volt az,

²²⁴ Kelsen, Hans: *General Theory of Law and State*. 1945.

²²⁵ Aquinas, Thomas: *On Law, Morality, and Politics*. Hackett Publishing, 1988.

ami legfőképpen formálta és formálja ma is a társadalom fejlődését. Napjainkban a globalizáció és multikulturális társadalom újabb és újabb kihívások elé állítják a jogalkotót, akinek a differenciált érdekviszonyok sűrűjében továbbra is meg kell találnia azokat a megoldásokat, amelyek leginkább szolgálják a társadalmi rend egyensúlyát, illetve a politikai és gazdasági stabilitást. Ebben a kontextusban égető kérdésként merül fel, hogy miként lehet összehangolni a nemzetközi jogi normákat a nemzeti szuverenitással és a helyi kulturális különbségekkel.

Összegzés

A posztkeresztény Európa átalakulóban van, folyamatosan keresi az egyensúlyt a múlt hagyományai és a jelen kihívásai között. A vallás noha nem dominálja a korábbi mértékben a társadalmi és politikai színteret, mindazonáltal továbbra is fontos szerepet játszik az egyéni és közösségi identításban. A fenntartható jövő építése érdekében az európai társadalmaknak meg kell találniuk az utat a vallási pluralizmus, a szekularizáció és az etikai kérdések sűrejében. Ez az út tele van kihívásokkal, egyben új lehetőségekkel is a jog, a vallás és az erkölcs közötti kapcsolat újragondolására és megújítására, amelyek társadalommeghatározó szerepe továbbra is vitathatatlan marad a jövőre nézve.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalóczy Péter (szerk.): *Az állami egyházjog alapjai*
Budapest, 2012.
- Aquinas, Thomas: *On Law, Morality, and Politics*.
Hackett Publishing, 1988.
- Birher Nándor – Janka Ferenc: *Jog, erkölcs, vallás*. In:
Deliberationes. X./2. 2017(2).
- Fröhlich Johanna: *A demokrácia fogalom értelmezési
tartományának bővítése: relativizálódás, vagy garancia?*
In: IAS, 2010(3).
- Hart, H. L. A.: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*.
Oxford University Press, 1983.
- Kelsen, Hans: *General Theory of Law and State*. 1945.
- Miskolczi Bodnár Péter: *Az erkölcs és a jog szoros
kapcsolat*. In *Polgári Szemle* 2015(4-6) 27–33.